

УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

ФИЛОЛОГ

ЧАСОПИС ЗА ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ И КУЛТУРУ

PHILOLOGIST

JOURNAL OF LANGUAGE, LITERARY AND CULTURAL STUDIES

УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

V/2012

ПИСМО И КУЛТУРА ПАМЋЕЊА

Асман, Јан (2011), *Култура памћења – писмо, сећање и политички идентитет у раним високим културама*, Београд: Просвета.

1 Раномодерна филозофска и антрополошка традиција произвела је представу о човеку као рационалном аутономном субјекту и по први пут је након Д. Хјума, а суштински на трагу величанственог неуспеха Кантове филозофије субјекта, озбиљно оспоравана у XIX веку, са донекле различитих романтичарских, односно историјско-херменеутичких и биологистичких ставовишта. Следеће столеће, историјски обележено светским конфликтима, борбама за прераспodelу контроле над светским економским ресурсима, економским кризама и значајним друштвеним променама, разградило је ову идеју развијајући појмове психоанализе, херменеутике, структурализма, филозофије језика и конструкционистичке теорије друштва и културе, постављајући нову парадигму у којој је рационални аутономни субјекат на различите начине инсуфицијентан. Другим речима, обеснажило ју је, како каже Ј. Хабермас, подвргавајући трансценденталну свест условима историјског фактицитета и унутарсветовне егзистенције и прелазећи од филозофије свести преко филозофије језика на парадигму споразумевања. То у једном изводу значи да смисао модерног „децентравања“ никако није у поништавању сваке субјективности и тиме самог концепта реалности – „ја“ треба разумети неесенцијалистички, као усађено у мреже друштвених односа и комуникације, које производе основе његовог идентитета.

Основни увид је да је „други“ конститутиван за „мене“.

На тој основи могла су се тек добро поставити питања конективних структура култура, питања стварања и одржавања симболичког света смисла који комуницира друштво/а, производи појединачне и групне идентитете и оријентације. То такође значи да су кључна питања она која се тичу односа према прошлости, питања политике повести и културе памћења, чијим посредством заједнице имагинарају слику о себи, идентификују се и легитимизују. При томе се, разуме се, у конструкционистичком кључу памћење схвата као социјални и комуникацијски феномен и прошлост као културна творевина, што су први пут изнели Морис Албвакс и Карл Манхајм двадесетих и тридесетих година прошлог века у појмовима колективног, то јест генерацијског памћења. Уверење, све развијеније последње две или три деценије, да су менталне, материјалне и медијске слике и симболи, текстови, наративи, ритуалне праксе, простор и споменици од изузетне важности у различитом аутоимагинарању друштава кроз сећање сменило је критику идеологије као „лажне свести“, њеног „неаутентичног“ и „манипулативног“, доминантну шездесетих и седамдесетих година XX века. Ослонац за тај преокрет пружили су психоаналитички и конструкционистички појмови Ж. Лакана и К. Касторијадиса – „социјално имагинарно“, и Б. Андерсона – „замишљена заједница“, који се тема-

тизују деведесетих година XX века делећи увиде да, како наводи А. Асман, у конституисању заједнице „слике“ имају „надвремену делотворност“ и историјски су конструисане у појму колективно или социјално памћење.

Полазећи од тих премиса, А. Асман разликује три димензије памћења: *неу-ронско*, чији носилац је индивидуални мозак у интеракцијским пољима социјалне комуникације и које се ослања на симболичке медије; *социјално памћење* („краткорочно“, комуникативно или генерацијско друштвено памћење), чији носилац је друштвена група у миљеу појединачних индивидуа које међусобно комуницирају ослањајући се на симболичке медије; и трећу димензију, *трансгенерацијско и трансисторијско*, институционално стабилизовано и интенционално, *културално памћење*, чији носилац су симболички медији. Сродни последњем појму су „традиција“ и „културно наслеђе“, али треба рећи да они нису сасвим адекватни будући да не подразумевају *динамику сећања и заборав*, као подједнако намераваних културних стратегија, нити наглашавају активан однос и већу проходност између прошлости, садашњости и будућности, као што не наглашавају ни трансисторијско самообавезивање на поновну рецепцију и тумачење.

Сдруге стране, међутим, уобичајено је гледиште које као готово саморазумљиво представља изванредан значај језика и писма за преношење „традиције“, тачније – језика и културе писма за конституисање и континуирање културалног памћења и политичких заједница. Отуда донекле потиче и одсуство или неадекватна тематизација (посебно у неупитном/здраворазумском опису односа језика, писма и нације) различитих питања овог круга која би се могла наћи у компетенцији и социјалингвистике или дијахроне социјалингвистике, а не искључиво теорије

културе. Друге и важније узроке свакако ваља тражити у сразмерној новини научног поља испитивања, будући да се релативно однедавно препознају везе између конструкција културалног памћења, образаца приповедања и типова традирања, и/или недовољном степену интердисциплинарне повезаности која би интенционирала сазнања историчара, социолога, културолога, историчара књижевности, социјалингвиста и историчара писма у том смеру.

Ако то и није случај, бар у новије време, када је реч о истраживањима модерности, ипак је чињеница да покушаји одговора на питања како се рана/ранија друштва сећају и како се имагинирају посредством сећања, како фиксирају културни смисао и чине га настављивим, како чине да прошлост постане читљива садашњости, какву улогу имају у томе језик, писмо и култура писма, правне, политичке и културне институције, колико су неадекватни, толико су и ретки, особито у нашој средини. О важности ове научне области, са друге стране, сведочи и сасвим површан увид о, на пример, значајном степену интегрисаности одређеног несумњиво плурицентричног историјског простора у прошлости (политичко јединство уопште није нужност, оно је више императив политичко-националне парадигме), једној екумени која подразумева свест о различитости и способност за међукултурно споразумевање. Довољно је у том смислу помнути само месопотамско-средоземни свет и са њим чврсто повезани егејски свет или грко-словенски „комонвелт“ средњег века. Али суштинско сведочанство чине питања о „условима могућности“ такве екумене. Реконструисање културалног памћења, као разговора који прошлост води у садашњости са будућношћу, осим као специфично културолошки пројекат, може бити посматрано, другим речима и у ширем хоризонту – може стајати у знаку испитивања,

како би рекао М. Фуко, историјски априорног, као што може бити обележено и контрафактичким захтевом за обделавањем несигурног, заједничког нам хуманитета, који можда нису нужно супротстављени. За то ситуирање у шири хоризонт, као што се може претпоставити, не недостаје подстицаја нити узоритих истраживачких модела, захваљујући и томе што на изванредан начин није могуће бити искључиво савремен. Услов за ту могућност немогућности представља управо *културално памћење*.

2. Значајан прилог општој теорији културе и посебно реконструкцији културолошких односа колективног памћења, писма и етногенезе, то ће рећи релевантан допринос опису претпоставки и услова настанка културалног памћења, представља књига Јана Асмана, египтолога и културолога са Универзитета у Хајделбергу, *Култура памћења – писмо, сећање и политички идентитет у раним високим културама*, чији је превод на српски језик објављен 2011. године (немачко издање је из 2007. године: *DAS KULTURELLE GEDACHTNIS – Schrift, Erinnerung und politische Identität in Frühen Hochkulturen*. Verlag C.H. Beck oHG: Munchen). Она је настала, како наводи Ј. Асман, на основу активности радног круга *Археологија литерарне комуникације* и на основу колоквијума *О канону и цензури*, који су се одржавали још осамдесетих и почетком деведесетих година прошлог века, као и на низу сродних активности чији садржај обухвата проблеме односа писма, памћења и културе.

Студија Јана Асмана подељена је на два дела: први део, *Теоријске основе*, садржи три поглавља: *Култура сећања*, *Писмена култура* и *Културни идентитет и политичка имагинација*. Други део, *Студије случаја*, састоји се од четири поглавља: *Египат*, *Израел* и *настајање религије*, *Рађање историје из*

духа права и *Грчка* и *дисциплиновање мишљења*.

Аутор у првом поглављу првог дела полази од тога да су основни принципи конективних структура култура понављање или ритуална кохерентност и да се „развлачењем комуникацијске ситуације“ културни смисао може предочити само екстерним меморисањем у писаном облику. Ту се збива прелазак на доминантно текстуалну кохеренцију као нову конективну структуру чији је носилац писмо, које омогућава стварање културалног памћења „које мање или више излази ван хоризонта смисла који традира и комуницира у датој епохи, истовремено прекорачујући област комуникације, баш као што индивидуално памћење надилази свест. Културно памћење потхрањује традицију и комуникацију али се не утапа у њих. Само тако се могу објаснити ломови, конфликти, иновације, рестаурације, револуције.“ Гледање на ове одлучујуће промене конективне структуре Ј. Асман критички раздваја на два става. Први представљају А. Вебер и К. Јасперс са својим појмом „осовинског доба“. Тај став пренебрегава централни значај писма и тврди да су ове промене чисто духовно-историјске природе. Други став, насупрот томе, у променама конективних структура види пре свега дејство испољавања медијско-технолошких промена. Његови заступници су греколог Е. Хавелок и теоретичари еволуције и медија Н. Луман и М. Меклуан. Апорије ових ставова могу се превазићи, према Ј. Асману, тако што ће се „питања културе писма ставити у шири хоризонт конструкције културног времена и колективног стварања идентитета“. Другачије речено, тако што ће се она интегрисати у контекст промена културалног памћења као основе за континуитет етаблираног културног смисла/идентитета и истовремено онога што омогућава искуство другог и произво-

ђење и одржавање неистовременог и контрафактичког.

Теоријска разматрања о социјалној конструкцији прошлости, индивидуалном и колективном памћењу, фигурама сећања, односу културалног памћења и историје, опцијама културалног памћења, односима моћи и памћења/заборава и политици повести – што све садржи прво поглавље Асманове студије – нећу овде подробније представљати с обзиром на то да је средиште овог приказа на улози писма и културе писма у настанку културалног памћења. Треба рећи, међутим, да су ова разматрања у складу са рецентним гледиштима изнетим у најопштијим цртама у првој тачки овог приказа. Од средишне важности су овде за нас, према томе, поглавља *Писмена култура и Грчка и дисциплиновање мишљења*. Преостала поглавља, укључујући и студије случаја – о позноегипатском храму као организационом облику културног сећања, канонизованом кодификовању египатске културне граматике, о староизраелском текстуалном канону који подразумева раскид са традицијом, инхерентну конфликтност, интерпретацију, коментарисање, и семиотизацију историје, то јест претпоставља појмове сећања и историје који потичу из политичко-правне сфере – тематизована су у њиховом појмовном оквиру.

Основна теза од које полази Ј. Асман говорећи о писменој култури јесте да су понављање и тумачење функционално еквивалентни поступци у успостављању културне кохерентности, будући да социјална реконструкција прошлости представља фикције континуитета који се замишља фигурама сећања и настаје у културној пракси. Кључна улога писма у промени конективних структура је несумњива: доминатно ритуалну кохерентност, репетицију помоћу ритуала смењује текстуална кохерентност, интерпретација помоћу тек-

ста. На тај начин започиње развој битно литерарних принципа варијације и иновације, варијације у знаку конфликтних односа између канонског затварања (ограничавања алтернатива или инваријантности) и контролисане варијантности, и иновације у знаку интертекстуалног и критичког. Традиција као безалтернативно обавезивање на прошлост није више доминантни носилац културног смисла, а писмена култура настаје осцилирајући између ауторитарног и консензуалног обавезивања на „задржавање идентичног смисла према различитим партнерима у различитим ситуацијама“, обавезивања што изграђује основе за комплементарна очекивања и умањује страх од ентропије. Оно има своје зачетке, како показује Ј. Асман, у политичко-правној сфери која се односи на забрану кршења уговорних обавеза. То је све послужило као основа за настајање других организационих облика културе памћења који ће сменили почетни облик какав представља канон, при чему ће нормативна и формативна моћ фундирајућих текстова у модерно доба бити умањена.

Али на шта се тачно мисли када се говори о улози писма? Да одговори нису безазлени показује већ и евроцентрична теза о супремацији алфабетског начина писања са својим модерним импликацијама различите врсте. Ограничавајући се на односе културе памћења и писма Ј. Асман наводи Хавелокове анализе описа поплаве у *Епу о Гилгамешу* и сличне теме у *Илијади*. Према Хавелоку, оба текста су верзије „орално компонованог говора, па су стога до извесног степена и репетитивна, што није типично за литерарне текстове“. Осим тога, тај степен је знатно већи у *Епу о Гилгамешу*, док је алфабетизовани, како каже Хавелок, опис у *Илијади* мање таутолошки и ритуализован. Међутим, те разлике нису у непосредној вези са алфабетом или са клинастим писмом, са

парадигматиком и синтагматиком тих писама, као што је одавно показала савремена теорија писма, већ су, наводи Ј. Асман, најпре у вези са различитошћу књижевних поетика месопотамских и грчких текстова. Овакве грешке, попут Хавелокове, јављају се услед изједначавања система писма и културе писма. Прво се односи на структуру писма, његову парадигматику и синтагматику, а друго на „институције и традицију писања, однос према тексту, прихваћеност писма и писмено фиксиране текстове у друштву“. Према томе, реч је о ексклузивности веза између културе писма и културе памћења, а темељне разлике између друштава почивају на различитостима начина на који се сећају.

Оријентална писма у Месопотамији и Египту развијала су се, према Ј. Асману, као диспозитиви моћи у непосредној вези са политичком и административном сфером, дискурсима моћи и значајног идентитета. У Израелу је, насупрот томе, писмо деполитизовано и постало је „најважнији диспозитив божије моћи“ у једном унутаркултурном конфликту, док се посебност грчке ситуације огледа у социополитичкој употреби писма, преузимању и развијању усмене традиције и настанку нове интертекстуалности (контролисана варијантности), коју Ј. Асман назива хиполепсија, користећи старогрчки израз за реторски принцип надовезивања на оно што је рекао претходник. Услове и претпоставке за то ширење хиполептичког хоризонта или нову интертекстуалност чине писмо, као неопходан медијум који транситуативно фиксира речено у текст, *оквир* или правила поновне рецепције, будући да текст губи ситуациону детерминисаност, и *истина*. Објашњавајући последњи појам, Ј. Асман се позива на теоретичара социјалних система Н. Лумана, чији увиди о својству писаног текста да „позива на

дистанцирање и оцењивање“, то јест о томе како писмо и књига, различито од усмене интеракције, омогућавају настајање комуникационих процеса који реагују на различитост саопштења и информације, „процесе контроле истине“ и „процесе артикулације сумње“, намећу искуство различитости и подстичу настављање комуникације. Једном речи, култура писма је инхерентно култура конфликта и противречности, а хиполепсија подразумева и свест о томе да се не може почети испочетка, да смо везани за одређене дискурсе и да је неопходно неговати умеће критичког одношења, препознајући противречности и чувајући истовремено критиковане позиције.

Коначно, о друштвеном значају и историјској драми писма, текста и културе памћења постоје тешка сведочанства из различитих историјских епоха, сведочанства која указују на могућност разграђивања или нестанка културних институција тумачења и повратка на ритуалну кохерентност. У условима високе модерности то би заправо значило остати без хоризонта инерпретације и бити некритички прикован за саморазумљиво и дато, то јест наћи се, говорећи у смислу негативне друштвене утопије, у једној такорећи самореферентној тоталној садашњости без будућности и без историје. То би значило пасти у културу која се саморепродукује у репетитивном и којој није могуће да (се) заборави јер не уме да развије и користи ресурсе сећања. При томе, путеви тоталитарне политике повести налазе се у близини, што модерност, као што је познато, није могла да не тематизује, а историја није пропустила да реализује.

Искуство другости и нужност комуникације, уверава нас ова књига, битни су производи културе писма, на којој знатним делом почива културално памћење. Изграђивање екуменске саприпадности и самерљивости, које омогу-

Предраг Дилпарић

ћава културално памћење, такође је обележено и трајним антрополошким захтевом утемељеним у егзистенцијалним искуствима каква су искуства крхкости и пролазности, меморијалним захтевом попут оног у стиховима немачког пес-

ника Петера Хухела: „Сети ме се/ – шапће прашина“. Књига Јана Асмана је сведочанство да се, у нашем времену, сећању сме предвиђати сјајна будућност.

dilparicp@gmail.com